

на землі ти за відновленням її родючості тому, що земля була єдиним джерелом доходу і чим краще вона була оброблена, чим більшим була урожайність на одиницю площі, тим більший надлишок продукції він міг отримати.

Протягом 1921-1922 рр. посівні площі дещо збільшилися порівняно з часом продрозверстки, хоча у цілому становище залишалося ще досить складним. Проте починаючи з 1923 р. селяни почали освоювати землі, націоналізовані ще Центральною Радою (кожний селянин одержав земельну ділянку, яку міг обробити силами власної сім'ї).

Принаючи в нових умовах, селяни України почали швидко підвищувати продуктивність праці в своїх господарствах. У 1927 р. в Україні збільшили на 10% більше землі, ніж у 1913 р., а виробництво зерна досягло довоєнного рівня, хоча урожайність залишалася невисокою адже новітні здобутки аграрної науки залишалися недоступними для простого селянина і незважаючи на раціоналізм та бережливість багато українських селян застосовували екстенсивні та застарілі методи господарювання які немогли призвести до значних результатів. Також протягом "воєнного комунізму" було знищено безліч високопродуктивних та високотехнологічних так званих "куркулівських" господарств.

І хоча дійснення непу почалося в надзвичайно несприятливих умовах криза, хоча й повільно, почала виходити з економічної кризи. Поступово ліквідувалися дефіцит, "підпільна торгівля", "тіньова економіка" тощо. Відновлення сільського господарства, можливість оренди землі та сільськогосподарської техніки, часткова денационалізація малих та середніх підприємств, що переходили в руки розумних, раціональних та інтелектуальних в їх ефективності господарів, свою чергу дало можливість оживити господарство країни, дістати продукти харчування і сировину, необхідну для відбудови промисловості.

МОЖЛИВЕ (ФЕРМЕРСЬКЕ) СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ РОКІВ НЕПУ — ОСОБЛЕННЯ КРАЩИХ ТРАДИЦІЙ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ЗЕМЛІ: ІСТОРІЯ І РЕАЛЬНІСТЬ

Лазуренко В.М.

Черкаський державний технологічний університет

Сучасні трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки України стимулюють зростання значного інтересу як дослідників-фахівців, так і широкій громадськості до специфічних особливостей перебігу аграрних перетворень, що мали місце в українському селі в добу непу (1921-1929 рр.) і які багато в чому схожі із нинішніми.

Відхід від кріпацько-колгоспної системи господарювання на селі, яка проіснувала понад сім десятиліть, та надання селянству можливості вільно господарювати, працювати на себе, а в кінцевому разі покращувати добробут

українського народу. Його держави, розгортання приватної ініціативи замомірно приведе до появи заможного (фермерського) селянства. Цей процес інтенсивно розвивався в 20-ті рр. ХХ ст., в період нової економічної політики.

У доколгоспінний період заможне селянство (яке ми можемо визначити як фермерське), чи за радянською термінологією так зване "куркульство" являлося невід'ємним складовим елементом соціально-економічної структури села, що було закономірним результатом розвитку дрібнотоварного виробництва. Заможні селяни-фермери в порівнянні з іншими соціальними групами села мали на той час сталі, добре забезпечені робочою худобою та реманентом господарства. Вони прагнули до розширення власного земельного наділу, та, що не менш важливо, якомога кращого його використання. Заможник був зацікавлений у наслідках своєї екологічно-традиційної століттями сформованої в українському соціумі традиції праці на землі, це мало могутній вплив на піднесення продуктивних сил його господарства. Не дарма, за перше десятиріччя радянської влади, ні лідери більшовизму В. Леніним, ані пізніше його наступниками, так і не було зроблено загальноприйнятої економічної дефініції терміну "куркуль". Відсутність чітко сформульованого і загальноприйнятого визначення сприяла тому, що зі зміною політичного курсу наприкінці 20-х рр. ХХ ст. поняття "куркуль" остаточно втрачає соціально-економічне значення, інретворюючись у карикатурно-ідеологічний жупел запеклої боротьби більшовицького режиму із селянством [1]. Під нього з небувалою легкістю підпадали всі селяни незадоволені політикою, що здійснювалися міцніючим тоталітарним режимом.

Безумовно, вища ланка тогочасного партійного керівництва достатньо усвідомлювала економічну доцільність та перспективність розвитку інтересах тієї ж радянської держави індивідуального селянського господарства, але поряд з цим, економічно міцне, приватне селянське господарство ніяк не вписувалось в тогочасну комуністичну доктрину з її ставленням до селянства, як до класу віджилого, за самою суттю своєю опозиційно-ультрарадикальній інтерпретації марксизму-більшовизму, а отже, історичному плані і безперспективного. Самим фактом свого відносно незалежного від радянської влади існування заможний селянин-власник об'єктивно кидав виклик тоталітарному політичному режиму. Все це спонукало до того, що протягом 20-х рр. ХХ ст. заможне (фермерське) селянство зазнавало від радянської держави безперервних утисків та перепон на шляху до свого господарсько-економічного розвитку.

Ситуація ускладнювалась і тим, що значна частина найчисельнішої частини селянської групи села – середняцтва, в міру накопичення грошових коштів і засобів виробництва автоматично збільшувала чисельність на так званого "куркуля", існування якого для більшовицького режиму було відверто небажаним явищем. Господарсько-міцні, фінансово-економічно незалежні товаровиробники ніяк не вписувалися в рамки створеної у Радянському Союзі тоталітарної системи і, закономірно, могли стати силою здатною реально протистояти насадженню останньої. Тому в подальшій

був на ліквідацію заможних груп села став одним з головних напрямків діяльності радянської держави.

Із прямою ініціативою найвищого, кремлівського керівництва, більшовицька номенклатура надзвичайно стурбована появою в селянському середовищі економічно-міцних, а отже, певною мірою політично незалежних – заможних (фермерських) селянських господарств, надзвичайно активно і плітучно створювала в суспільстві зловісний жупел “злісного куркульського елементу”.

Із якими ж критеріями партійно-державні функціонери визначали “злісний куркульський елемент”? Які прояви так званого “куркульства” вели до того, щоб їх кваліфікувати як злочинні по відношенню до радянської держави? Слід при цьому зазначити, що об’єктивно, заможне селянство саме собою об’єктивно повинно було сприймати, як грабіжницьку, адже вона широкую фактично експропріювала в них настільки значну частину доходу, що відверто наносила пряму економічну шкоду продуктивним силам села.

Понри всі декларації не набагато лояльнішим було відношення радянської влади і до інших груп селянства, які тяжіли до того, аби бути якнайближче по ступеню економічного розвитку до заможного селянина, вбачаючи в ньому уособлення справжнього господаря на власній землі який веде власне господарство з урахуванням кращих традицій українського економічного господарювання з одного боку, а з іншого, в силу різних факторів – ту реальну опору, яка допомогла біднішим прошаркам селянства вижити в той складний початковий період радянської трансформації аграрного сектора економіки України.

Отже, і з їх боку не могла викликати до себе поваги держава, яка виходячи з практики тотального радянського втручання у всі сфери життя брутально руйнувала специфічний, століттями виважений світ специфічно української селянсько-землеробської ментальності [2, с.76 – 77].

Свого піку боротьба із заможними групами українського села досягла під час хлібозаготівельних кампаній другої половини 20-х рр. Х Під час їх проведення радянська влада вдавалася до відкритого ігнорування будь-яких форм законності. Проводячи відверто насильницькі, по відношенню до селянства, хлібозаготівельні кампанії, місцеві партійно-радянські органи до того ж часто застосовували, про що переконливо свідчать архівні матеріали, не просто незаконні, але і жорстоко-брутальні методи. У відповідь заможне селянство проявляло значну суспільно-політичну активність та вело відкриту агітацію проти всіх, на їх думку, антиселянських аграрних заходів українсько-радянського уряду [3, с.78], [4, с.21 – 22].

Наслідком “комуністичного рішучого наступу” на заможне селянство стало те, що воно почало до мінімуму скорочувати власне господарство, приховувати або вирізати майже всю наявну у їх господарствах робочу худобу, нищити власний сільськогосподарський інвентар і здавати його на металобрухт. Фіксувались випадки п’янства за кошти, вилучені від продажу власного майна. Набуло поширення, як і на початку 20-х рр. ХХ ст., практика вигіду заможних селян, які не витримали радянсько-більшовицького тис-

ку й переслідування в міста, а то і за межі України. Певна частина заможного селянства змирившись з існуючим політичним ладом, здавала власне майно в новоутворені колективні господарства, і лише одиниці все ж намагались чинити силовий опір [5, с.4 – 7], [6, с.128].

Заможні (фермерські) селянські господарства доколгоспного періоду відігравали важливу роль в організації ефективного функціонування сільськогосподарської кооперації України. Їх активна участь в роботі сільськогосподарської кооперації переконливо свідчила про її економічну доцільність, що було самим кращим засобом агітації та популяризації кооперативної роботи на селі.

Заможне (фермерське) селянство було визнаним носієм економічного та науково-технічного прогресу в сільському господарстві. Це проявлялося у придбанні ним сучасних сільськогосподарських машин із механічними двигунами, розведенні племінних порід худоби, впровадження нових високорожайних сортів зернових та технічних культур.

Радянська влада бачила, що ті заходи, які вона проводила проти існуючих елементів села переважною частиною селянства не схвалювались і на практиці виконувались досить важко, натрапляючи на стійкий опір економічно незалежної та суспільно активної групи. Більшовицькій владі було зрозуміло, що заможне селянство ніколи добровільно не колективізацію не згодиться. Селянин-власник і колективізація, яка до того ж за рядом ознак (усуспільнення корів, свиней, домашньої птиці тощо) нещопочатково планувалось навіть як комунізація, були явищами несумісними.

Заможне селянство, незважаючи на величезне значення яке мало успішне функціонування їх господарств для економічного розвитку країни було, внаслідок цього, брутально знищене. За статистичними даними за цей період “розкуркулення” з території України було депортовано близько 850 тисяч селян, близько 350 тисяч втекло із села до міста, а близько 550 тисяч переховувалося на території інших сіл.

Відтворити сьогодні енергійного, культурного, щиро люблячого землю, а отже, патріотично налаштованого селянина-власника, підприємця, завданням величезної історичної ваги, бо це означає вдихнути нове життя в сільське господарство України – надійну основу подальшого добробуту народу.

Література

1. Ганька О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). – К.: Ін-т історії НАН України, 2000. – 208 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф.1. оп. 20, спр. 844. Центральний комітет Комуністичної партії України. Відділ по роботі на селі (03.01. – 04.11.1921). – 154 арк.
3. ЦДАГО України, ф.1. оп. 20, спр. 2987. Центральний комітет Комуністичної партії України. Загальний відділ (07.01. – 29.06.1929). – 105 арк.

4. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 2968. Центральний комітет Комуністичної партії України. Загальний відділ (05.06. – 14.12. 1929). – 29 арк.
5. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 3189. Центральний комітет Комуністичної партії України. Загальний відділ (29.01. – 26.03. 1930). – 184 арк.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 3107. Центральний комітет Комуністичної партії України. Загальний відділ (19.02. – 29.03. 1930). – 174 арк.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ЗАМОЖНОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ В РОКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Фрей Л.В.

Черкаський державний технологічний університет

На всіх етапах розвитку суспільства виробництво матеріальних благ є процесом взаємодії людей і природи. В умовах науково-технічного прогресу очевидним є посилення взаємодії і взаємозалежності матеріального виробництва і природи. Використання природних багатств повністю залежить від рівня розвитку продуктивних сил і, навпаки, наявність відповідних природних умов і ресурсів істотно впливає на розвиток продуктивних сил, прискорюючи або сповільнюючи їх динаміку.

Метою даної статті є висвітлення особливостей розвитку продуктивних сил економічно міцного селянства України в роки колективізації (1929-1934 рр.).

Захопивши державну владу в Україні в 20-х р. ХХ ст., більшовики почали створювати так званий більшовицький державний механізм та впроваджувати «нові» методи соціалістичного господарювання, які вступили в жорстоку суперечність як з традиційними, так і науково обґрунтованими підходами до природокористування. Індустріалізація в СРСР була зорієнтована, насамперед на екстенсивне використання як природних, так і людських ресурсів, а розпочата у 1929 році суцільна примусова колективізація підірвала сільськогосподарське виробництво і призвела до різкого зниження його продуктивності.

Першопочатково основний курс аграрної політики радянської влади був побудований на утвердження колгоспів і комун. Джерелом формування радянських колгоспів під час колективізації стала насильницька експропріація лишків землі у заможних господарствах. 7 грудня 1929 р. Наркомзем УСССР та Колгоспцентр опублікували зразковий «Статут товариства спільного обробітку землі». Статут пропонував усупільнювати не тільки обробіток землі, але й домашню худобу і птицю [1]. Процес колективізації в Україні після опублікування цього документа пішов відповідно до його положень.